

Ivan Rihtarič*

Ilegalni prehodi državne meje v okraju Gornja Radgona 1945-1950

POVZETEK

Radgonski okraj je imel za UDV (UDBA) poseben pomen, saj je bil mejni okraj z Avstrijo. Mejo so nadzorovale enote KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije). Kljub zelo strogemu režimu na jugoslovansko - avstrijski meji je bilo veliko ilegalnih pobegov. Čez mejo so bežale osebe iz najrazličnejših vzrokov: ostanki kvizlinških enot, predvsem v drugi polovici leta 1945 in v 1946, fantje, da bi se izognili vpoklicu v jugoslovansko vojsko, zaradi storjenih kaznivih dejanj, želje po boljšem življenju, predvsem odselitvi v ZDA, Kanado ali Avstralijo, mladostniški avanturizem, zaradi tihotapljenja ter sodelovanja v tim. bandah. Pobegi so bili individualni ali pa organizirani z vodiči, ki so jih plačali v denarju ali naturalijah. Pobegi so bili čez reko Muro, potok Kučnico, pa tudi čez suho mejo pri Šentilju, ki pa ni več spadal v radgonski okraj. Kazni za prijete prebežnike so bile: tri mesece zapora ali poboljševalno delo ter tudi možnost izгона iz obmejnega območja. Število aretiranih oseb je bilo v obdobju 1945-1950 v rahlem vzponu a pravega števila ilegalnih prebežnikov ni mogoče ugotoviti. Sodelavec UDV iz Avstrije je poročal, da je do začetka avgusta 1950 živel v tim. Radgonskem kotu - mesto Radgona (Radkersburg) in pet dvojezičnih vasi Potrna, Žetinci, Gorca, Dedonci in Zenkovci - že 2900 »auslenderjev«.

Ključne besede: državna meja, pobegi, UDV (UDBA), Avstrija, kaznovalna politika, tihotapstvo.

Pobegi čez državno mejo

Radgonski okraj je ležal s svojim severnim in severovzhodnim delom ob reki Muri. Meja z Avstrijo je na reki Muri od Ceršaka pa vse do Šratove v dolžini 34 km. V Slovenijo priteče tik ob severnem robu Slovenskih goric ter nato v širokem loku obteče Apaško polje. Tu se na obeh straneh reke začne širiti pas logov, ki se potem do Gornje Radgone še razširijo. Pri Gornji Radgoni se reka z desnim bregom nasloni ob grajski hrib ter jo vse do meje s Hrvaško zopet spremljajo logi in rečne mrtvice na obeh bregovih. Širina reke je bila v obdobju 1945 – 1950 med 60 – 80 m, globina pa do 2,5 m¹.

OZNA oz. UDV za Slovenijo je zaradi specifičnosti lege obmejnega radgonskega okraja že v letu 1945 vzpostavila svoj poseben urad za državne meje, tim. referat za meje. Po umaknitvi jugoslovanskih vojaških enot iz Avstrije, iz Radgonskega kota v juliju 1945 in prihodu angleških zasedbenih enot², so bile severne meje z Avstrijo praktično popolnoma zaprte. Kontrolo so izvajale vojaške enote (KNOJ), kar pa ni bilo podobno seveda redni kontroli državne meje.

Tako zaprto severno mejo je bilo mogoče prehajati le ilegalno in le redki posamezniki so lahko dobili uradni dokument za prehod čez mejo. Taka dovoljenja je izdajal KNOJ, urad pa je vodila OZNA. Delo referata OZNA oz. UDV na meji

je bilo je bilo v prvi fazi predvsem preprečevanje ilegalnih prehodov meje v obeh smereh. Podatki UDV navajajo, da je od decembra 1945 do maja 1946 bilo na sektorju jugoslovansko-avstrijske meje na Štajerskem pri poizkusih pobegov aretiranih 975 oseb in 162 ubitih. Velik del teh oseb je bil iz Srbije in Hrvaške, katerim so pri pobegih pomagali tudi prebivalci iz obmejnega pasu. Od junija do konca leta 1946 je bilo na istem sektorju aretiranih 550 oseb, a je UDV zapisala v svojih dokumentih, da je še vsaj toliko oseb uspelo pobegniti čez mejo v Avstrijo. V tem obdobju (1945-1946) so bežali čez mejo predvsem tisti, ki so se med svetovno vojno kompromitirali s sodelovanjem z okupatorjem, ki so bili v raznih kvizlinških vojaških enotah, pa tisti ki so bili že kaznovani ali so pa čakali na pregon in tisti, ki so med vojno prostovoljno delali v Nemčiji ter tisti, ki so bili po vojni repatriirani v domovino.³

Vzroki

Vzroki za bežanje čez državno mejo, po dokumentih zaslišanj prijatih oseb, ki jih je izvedla UDV Gornja Radgona, so številni:

Mlajši moški so bežali ilegalno predvsem zaradi vpoklica v Jugoslovansko armado ali so iz nje tudi dezertirali direktno ali pa ko so prišli domov na dopust⁴.

Mnogi aretiranci so na zaslišanjih povedali, da so se v Avstrijo odpravili zaradi težkega življenja v Jugoslaviji in

*E-naslov: ivan.rihtaric@gmail.com

¹ Primerjaj: dr. Lidija Globevnik. Celosten pogled na vode porečja Mure in upravljanja z njimi; v www.drustvogeografov-pomurja.si/projekti (zborovanja/zbornik/

² Monika Feldner – Zimermann, Die Südsteierischen Bezirke Feldbach und Radkersburg unter britischer Besatzung; v Feldbacher

Beiträge zur Heimatkunde der Südsteiermark, H 9/10, Feldbach, 2005.

³ Iz arhivov slovenske politične policije, Ljubljana 1996, str. 188 - 189

⁴ Rd 2852 (18.9.1949) in primerjaj: dr. Milo Boškovič, Antijugoslovenska fašistička emigracija, Beograd, 1980

informacij, ki so jih dobili od posameznikov, ki so že bili v tujini, da je življenje v Avstriji boljše.⁵

Zaradi storjenih kriminalnih dejanj v Sloveniji so se posamezniki hoteli izogniti aretacijam in zaporu ter so ilegalno zbežali v tujino.⁶

Posamezniki, ki so bili organizirani v tim. bande, so mejo ilegalno prehajali večkrat, praviloma po opravljenih akcijah, in, ko jim je bila UDV na sledi⁷

Mnogi, ki so imeli v Avstriji svoje sorodnike, ki so bili izseljeni že v letu 1945 in množičneje v letu 1946, predvsem iz Apaškega polja, so se odločali za ilegalne pobege, da bi se pridružili družinskim članom, ki so si v Avstriji že uredili potrebne dokumente za bivanje in delo.⁸

Osebe, ki so ilegalno prešle državno mejo, so v taboriščih (Strass, Lipnica) poizkušale pridobiti dovoljenje za izselitev v prekomorske države (ZDA, Kanada, Avstralija in Argentina).⁹

Na obmejnem območju je bilo organizirano tudi tihotapljenje; v Avstrijo so prenašali živila (meso, mast, prašiči), iz Avstrije pa predvsem drobno blago (saharin, kresilni kamenčki za vžigalnice, vžigalice in ženske najlonske nogavice)¹⁰.

Nekateri posamezniki so na zaslišanjih izpovedali, da jih je gnal mladostniški avanturizem, da so se odločili za ilegalni pobeg.¹¹

V zadnjo skupino ilegalcev lahko uvrstimo posameznike in družine iz drugih jugoslovanskih republik, ki so se do avstrijske meje, največkrat do Radenc, odpravile legalno z vlakom, kot da bodo tu na oddihu ali zdravljenju v zdravilišču.¹²

Organizacija

Pobegi čez mejo so bili akcija posameznikov ali pa s pomočjo kurirjev, ki so vodili ilegalce do meje ali tudi čez njo. Za individualne pobege so se odločali predvsem domačini, ki so dobro poznali reko Muro in njene vodne nevarnosti pozimi (led) in poleti (visok vodostaj, povečana hitrost toka in poletno poplavljanje logov na obeh straneh meje) in njeno kontrolo z rednimi obhodi obmejnih vojakov (KNOJ) ter razporeditev obmejnih stražnic.

Organizirani pobegi so bili naročeni in praviloma tudi plačani, v denarju ali naturalijah. Oseba, ki je želela organizirano ilegalno prestopiti mejo je iskala zvezo v Sloveniji ali v Avstriji. Veliko organiziranih prehodov je bilo s pomočjo domačih vodičev, ki so tako naročeno stranko pričakali, npr. v Radencih, v zdravilišču ali gostilni Domajnko ali pri posameznikih, ki so tem vodičem služili kot javka za sprejem oseb, ki so jih potem vodili do meje ali čez (npr. fotograf Bračko v Radencih)¹³.

Za vodeni ilegalni prehod je bilo praviloma potrebno plačati. Plačevanje je bilo v denarju, v letu 1945 še tudi v prejšnjem nemškem denarju RM (Reichsmarka), pozneje pa v jugoslovanskih dinarjih ali avstrijskih šilingih. Iz dokumentov UDV je mogoče razbrati, da je enkratni prevoz s čolnom čez

Muro stal 500 RM ali 500 do celo 10.000 dinarjev, tudi 3000 šilingov. Plačilo v naturalijah je bilo največkrat meso, moka, mast, oblačila, cigareti –npr. 9000 kosov ali celo ženski krznen plašč¹⁴.

Ilegalni prehodi so bili največkrat izvršeni ponoči, manjkraj podnevi v popoldanskem času. Pozimi je bilo potrebno biti posebej pozoren na hladno reko, led in mraz, poleti, junija in julija, pa na višji vodotok, večjo hitrost toka in vodne vrtince ter na umazanost reke.

Državna meja z Avstrijo je bila od Šratovc pa do Ceršaka na sredini reke Mure, pri Ceršaku pa se je začela kopenska državna meja. Glede na kopensko mejo so bili ilegalni prehodi enostavnejši in praviloma bolj varni ter uspešnejši od prečkanje rečne meje. Pri Šentilju, ki ni več spadal v gornjeradgonski okraj, je tudi veliko ljudi iz radgonskega okraja ilegalno prehajalo v Avstrijo.

Prehajanje čez mejno Muro je bilo povezano z večjimi nevarnostmi kot prehod čez kopno mejo; ilegalni prebežnik je moral biti dober plavalec, da je uspešno prečkal dokaj zahrbtno reko, široko do 80 metrov, se izognil rednim obhodom obmejnih stražarjev ter minam ob potoku Kučnici¹⁵, ki se je izlivala v Muro in tvorila državno mejo z Avstrijo v zahodnem Prekmurju.

Posledice

Poleg plavanja so ilegalci uporabljali še razne pripomočke za varnejši prehod; napihnjene avtomobilske zračnice (cena zanj je bila na črnem trgu 400 din) in kravje mehurje. Še najbolj varen je bil prevoz s čolnom (npr. sandolin, izdelan pri mizarju Štelcerju v Gornji Radgoni, le dobrih 100 metrov od meje) ali naročen in plačan prevoz s čolnom iz Avstrije (med Lutverci in Segovci). Iz dokumentov UDV za radgonski okraj je razvidno, da je bilo nekaj ilegalnih prehodov dogovorjenih celo z obmejnimi stražarji ali njihovimi oficirji. Pri organiziranem oz. vodenem ilegalnem prehajanju meje so vodiči uporabljali razne signale za sporazumevanje s čakajočimi osebami (žvižgi, večbarvne baterijske svetilke, metanje dogovorjenega števila kamnov v vodo, mahanje z zastavicami ali robčki, itd.)¹⁶.

Obmejne stražnice so bile v radgonskem okraju na Meleh, Gornji Radgoni (sedež obmejnega bataljona KNOJ), Zgornje Konjišče ter pri Tratah oz. Cmureku. Glede na to, da so ilegalno mejo prehajale osebe tudi na območju Gederovc v Prekmurju je bila tam najbližja stražnica na Petanjcih. UDV in KNOJ sta bila pri preprečevanju ilegalnih prehodov relativno uspešna. Veliko oseb, predvsem iz drugih slovenskih okrajev ter drugih republik Jugoslavije je bilo aretiranih v obmejnem pasu, ki je meril kar 15 km v notranjost Slovenije ter so bili takoj osumljeni, da nameravajo pobegniti v tujino.

Zakon o gibanju na meji (Uradni list FLRJ, št. 101 z dne 26.11.1947) je določal za prekršek ilegalnega prehoda državne meje kazen tri mesece zopora ali poboljševalnega dela ter možnost izгона iz obmejnega območja. Kazen za prekršek je na

⁵ Rd 7219-20 (20.11.1949)

⁶ Rd 1251 (19.10.1950)

⁷ Rd 4990 (14.6.1949)

⁸ Rd 12825 (15.7.1949)

⁹ Rd 5738 (27.7.1848)

¹⁰ Rd 14281 (16.8.1950): cena 1kg saharina je bila na črnem trgu 18.000 din

¹¹ Rd 4514 (20.10.1947)

¹² Rd 1444 (17.3.1948)

¹³ Rd 5906-12 (17.3.1947)

¹⁴ Rd 5906 (25.11.1947)

¹⁵ Rd 13609 (8.5.1948)

¹⁶ Rd 14861 (7.11.1950)

prvi stopnji izrekal okrajni odsek za notranje zadeve. Izsledene prebivalce iz obmejnega pasu so večinoma naselili na Kočevsko na državna kmetijska posestva (npr. družina Bohinec iz Melov).

Iz razpoložljivega arhivskega gradiva za gornjeradgonski okraj je bilo mogoče razbrati, da so bile osebe, ki so bile aretirane bile aretirane pri poizkusu pobega, po ilegalni vrnitvi iz Avstrije ter zaradi organiziranja, vodenja ali skrivanja ilegalnih prebežnikov. Prav značilno za radgonski okraj in ilegalno prehajanje meje je značilno, da so aretiranci priznavali, da so mejo že večkrat ilegalno prešli, nekateri, predvsem tihotapci, celo večkrat tedensko.

Kakšen je bil ulov ilegalcev v Avstrijo ali v Jugoslavijo je glede na razpoložljivo gradivo težko natančno določiti. Podatki kažejo za leta 1945-1950 naslednje število dokumentiranih ilegalnih prehodov, ki pa slonijo zgolj na podlagi aretacij UDV in zasliševanj oseb:

Število pobegov

Tabela 1.

Leto	Štev. ilegalnih prehodov
1945	14
1946	20
1947	28
1948	37
1949	60
1950	74
skupaj	233

Število aretiranih oseb, ki so ilegalno prešle mejo z Avstrijo je bilo v rahlem vzponu po letih a vseeno v letu 1950 kar za šestkrat večje kot v letu 1945.

K predstavljenim podatkom je potrebno prišteti še od UDV neugotovljeno število uspešnih pobegov v Avstrijo, ki pa sta jih skorajda vse registrirala avstrijska obmejna žandarmerija in FSS.

Sodelavec UDV iz Avstrije (psevdonim Andraž), iz višjih krogov okrajne žandarmerije, je gornjeradgonski UDV nekajkrat tajno posredoval podatke o pribežnikih v Avstrijo. Tako je bilo v drugi polovici leta 1950 v seznamih avstrijske žandarmerije v radgonskem okraju registriranih 164 oseb, ki so ilegalno prešle mejo in jih UDV seveda ni ujela pri prebegu čez mejo. Tajni sodelavec Andraž je ustno poročal, da je živelo do začetka avgusta leta 1950 »okoli 2900 auslenderjev v radgonskem okraju«¹⁷.

Tudi agent UDV, ki je deloval v Radgonskem kotu (psevdonim Pirc), je poročal v sredini leta 1947 o številnih prebežnikih od jeseni 1945 do novembra 1947, ko je registriral z natančnimi podatki (ime, priimek, kraj bivanja oz. jugoslovanska republika in datum ilegalnega prebega) v drugi polovici leta 1945 leta 26 prebegov (13 iz slovenskih okrajev ostalih in 12 iz drugih republik- 8 iz Hrvaške, 2 iz Srbije ter 2 iz Bosne in Hercegovine in tujez iz Ukrajine).

V letu 1947 je Pirc poročal o 14 pobegih (2 iz okraja Gornja Radgona in 10 iz drugih okrajev, pobegnili sta tudi 2 nemška vojna ujetnika), ki sta bila na delu v gozdu pri Brežicah ter jugoslovanski obmejni stražar iz stražnice na Petanjcih¹⁸.

¹⁷ Rd 2724 (2.1.1951); od 7.7.1950 - 31.10.1950 = 75 oseb in Rd 2694 (1.11.1950 - 31.12.1950 = 89 oseb, in Rd 2680 (10.8.1950)

¹⁸ Rd 1957-59 (4.7.1947)